

viatges

Retorn a Vatopedi,

Panoràmica general
de Vatopedi.

els catalans a l'Athos

Eusebi Ayensa — Fa uns mesos, la premsa grega i catalana es va fer un ampli ressò de la inauguració, en el monestir ortodox de Vatopedi, a la comunitat monacal grega de l'Athos, d'un edifici restaurat pel govern de Catalunya com a acte de desgreuge per les destrosses que en aquelles contrades havien causat els almogàvers catalans al principi del segle XIV. A la recta final de la negociació de l'Estatut al Parlament de Catalunya, s'obria pas en els mitjans de comunicació del nostre país una notícia certament atípica, la del viatge d'una delegació catalana, encapçalada pel conseller de Política Territorial i Obres Públiques i antic alcalde de Girona, Joaquim Nadal, al mont Athos, autèntic *sancta sanctorum* de l'ortodòxia, on la riquesa secular de la litúrgia bizantina —aquelles olors fragants d'encens, aquelles veus i harmonies litúrgiques de què ens parlava Kavafis— pren una dimensió gairebé màgica amb el rerefons d'un paisatge bellíssim, no malmès encara per la mà de l'home.

Atesa la nodrida representació gironina a la delegació oficial, no considerem desconvenient deixar constància escrita, a la *Revista de Girona*, de les impressions d'aquella expedició, que va servir per posar fi a gairebé set segles de velats recels, per no parlar, en alguns casos, d'una animadversió evident per part de les autoritats religioses gregues. Només ara, a més, amb l'equidistància que dóna el pas del temps, es pot copsar l'autèntica transcendència d'aquell gest —que com tot esdeveniment excepcional no es va veure lliure tampoc d'algunes crítiques, mancades, en la majoria dels casos, de la més elemental solvència—, així com les seves conseqüències per a la imatge pública de Catalunya a la terra de Grècia i per a la seva reconciliació definitiva amb l'església ortodoxa d'Orient.

Interior del complex monàstic de Vatopedi.

Visita de la delegació catalana al museu de la presó de ferdí Kulé, a Tessalònica.

La delegació catalana, amb alguns acompanyants grecs, a les muralles de Tessalònica.

Una mica d'història: el monestir de Vatopedi

La història del monestir de Vatopedi —com per altra banda la de molts complexos monàstics d'aquella regió de Grècia— es perd en les aigües tèrboles del mite. Segons la tradició oral, que per aquelles contrades té la mateixa vigència que l'escrita, en el segle IV dC Teodosi el Gran va bastir un monestir amb aquest nom per agrair a la Mare de Déu la salvació miraculosa del seu fill Arcadi quan naufragà el seu vaixell davant per davant de la península de l'Athos. El jove Arcadi es refugià enmig d'un esbarzer (*vatos*, en grec), del qual deriva, segons la tradició esmentada, el nom d'aquest monestir. L'església fou construïda precisament damunt de les ruïnes d'un monestir anterior fundat per Constantí el Gran i destruït per Julià l'Apòstata en la seva dèria per eliminar tot vestigi de cristianisme i retornar a la puresa del paganism, recuperant així un culte —novament en paraules de Kavafis— tan ridícul en el concepte com en l'aplicació. El monestir sembla que gaudí d'una gran prosperitat, com ho testimonien els *continus atacs dels pirates*, que pels volts del segle X el reduïren novament a ruïnes. La seva refundació definitiva es degué a tres sants, Nicolau, Atanasi i Antoni, que reberen l'encàrrec del fundador del més antic dels monestirs athonites —el de la Gran Lavra—, de nom també Atanasi, de bastir un nou monestir en el mateix lloc on s'havia alçat l'anterior. Vatopedi, que des de 1362 ocupa el segon lloc dins de la jerarquia religiosa de l'Athos (darrere només del de la Gran Lavra), conegué una etapa especialment brillant durant la dinastia paleòloga (s. XIII-XV), com posen de manifest les nombroses obres d'art regalades al monestir per l'emperador Andrònic II Paleòleg —justament el mateix que contractà els almogàvers catalans per defensar les fronteres orientals de l'Imperi de l'amenaça turca— i la resta de la seva família, així com pels dèspotes de Ioànnina i de Mistràs, Tomàs Comnè Prelumb i Manuel Cantacuzè Paleòleg respectivament. Alhora, les propietats agrícoles del monestir (*metòkhia*) fora de l'Athos

mateix –algunes en indrets tan allunyats com Romania o Moldàvia– augmentaren considerablement.

Durant la dominació turca, que al mont Athos es perllongà més de quatre centúries (1423–1830), el monestir va conservar la seva autonomia, així com tots els privilegis de què gaudia en època bizantina, per bé que es va veure sotmès per primer cop al pagament d'uns impostos tan abusius com, sovint, *aleatoris*, que amb el temps van fer-li perdre moltes propietats, amb la consegüent crisi econòmica i una considerable minva en el nombre de monjos. Amb l'alliberament dels turcs, Vatopedi va conèixer una nova etapa de prosperitat. Tot i la confiscació de les propietats de què disposava a les antigues repúbliques soviètiques, els seus béns a la Grècia continental augmentaren sensiblement, i també els ingressos que aquests generaven, cosa que permeté emprendre importants obres de restauració i ampliació del monestir mateix, la més recent de les quals –i també la més significativa per als catalans– és, com veurem, la de la torre del tresor, en què s'exposen algunes de les obres d'art més valuoses de Vatopedi.

Els catalans a l'Athos

Entre les hordes de pirates que, atrets per les immenses riqueses que atresoraven els monestirs de l'Athos, atacaren Vatopedi, hi figuren els almogàvers catalans, la violència i despietat dels quals és encara recordada pel poble grec en un munt de refranys i malediccions. Després de l'assassinat a traïció del cap de l'expedició catalana, Roger de Flor, a mans del príncep Miquel (futur Miquel IX Paleòleg), es desfermà, com és ben sabut, la proverbial «venjança catalana», de la qual els monestirs de l'Athos foren una de les primeres víctimes. En el seu pas per Macedònia i davant del fracassat setge de la ciutat de Tessalònica, la segona en importància de l'imperi, els almogàvers, sota el guiatge de Bernat de Rocafort, atacaren amb urc els monestirs de la península de l'Athos, en el que constitueix una de les pàgines més negres de la seva estada en terres de l'Orient Llatí.

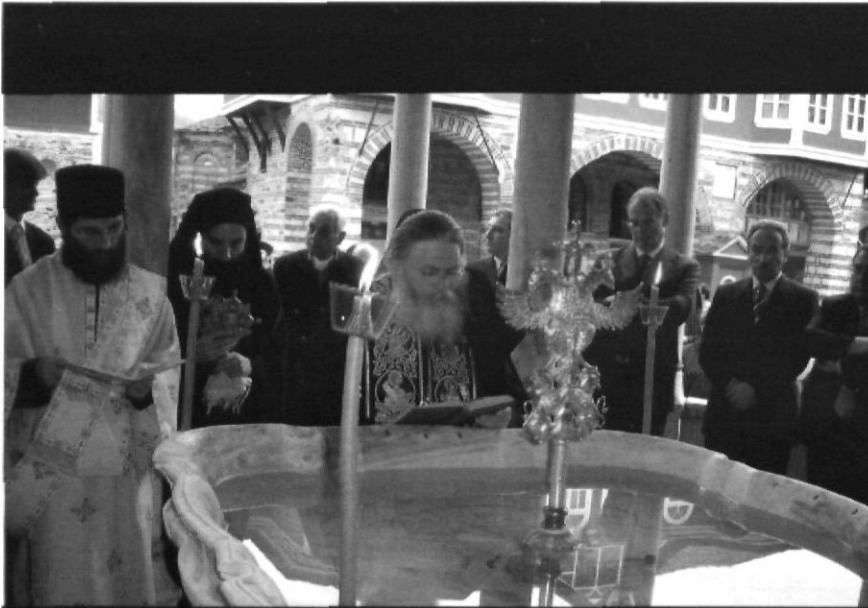
L'arribada a Vatopedi.

Trasllat de la icona de la Mare de Déu Eleovrítissa (dispensadora de l'oli) al trull que hi ha sota la torre del tresor.

El monjo Matheos mostrant als membres de la delegació catalana dues estoles bizantines conservades en un dels museus de Vatopedi.

Benedicció de la creu amb què s'anava a inaugurar la torre del tresor.

Cor de monjos interpretant salms a la porta de l'església durant la cerimònia de benedicció de la creu.

Entrada de la delegació oficial al rebedor que dona accés a la torre del tresor.

Davant del silenci dels historiadors bizantins i catalans contemporanis (Paquimeres, Gregoràs i Muntaner, fonamentalment), les vides dels monjos que presenciaren aquells atacs són l'únic testimoni de què disposem per conèixer aquest episodi tan poc edificant de la nostra història nacional. La més explícita d'aquestes vides és la *Biografia dels reis i arquebisbes serbis*, obra de l'arquebisbe Danil II, que presencià personalment el porfidiós atac dels almogàvers contra el monestir serbi de Khilandari –no gaire lluny del de Vatopedi–, del qual aleshores ell n'era l'higumen. El cronista serbi no estalvia retrets, certament, contra «aquells guerrers impius, aquells homes sense religió», que «foren el terror de la regió durant tres anys i tres mesos». «Eren espantoses gents», segueix dient l'arquebisbe serbi, «que esquarteraven els cossos de les seves víctimes com qui sega l'herba del camp i calaven foc als temples sagrats no sense endur-se abans totes les riqueses que atresoraven». Aquest viu relat, del qual hem extret només un breu passatge, serveix de pedra de toc per conèixer els sofriments de Khilandari i els d'altres monestirs dels quals tenim també constància que foren víctimes de la violència dels catalans, com el de la Gran Lavra, el més gran i ric de la contrada, el rus de Pandeleímon i el ja esmentat de Vatopedi.

Només la intervenció del monarca català Jaume II, alertat sobre les malvestats dels catalans a la muntanya santa de l'Athos per Arnau de Vilanova, pogué posar fi als seus salvatges atacs en un gest que, en paraules de l'historiador Antoni Rubió i Lluch, posa un raig de claror i de dolcesa en l'episodi ombrívol de la campanya dels catalans a Macedònia.

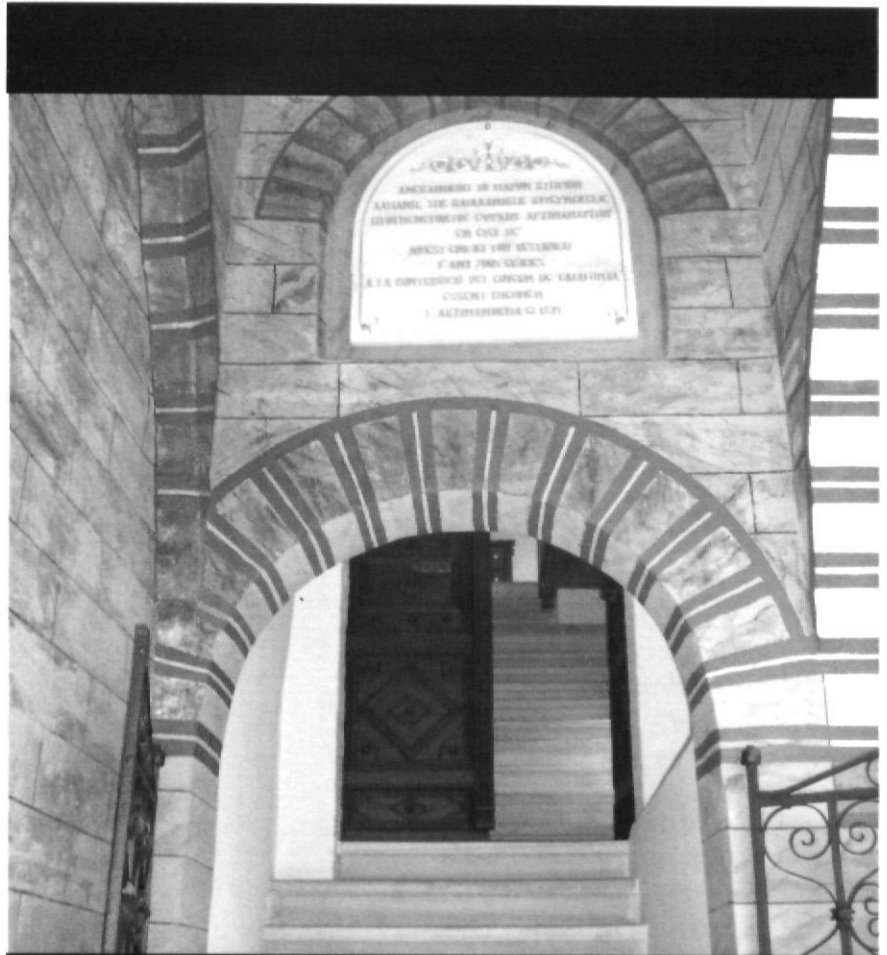
La reparació catalana

Una de les impressions més fondes que deixen en el cor del visitant actual els monestirs de l'Athos és l'extraordinària pervivència que té en aquest racó de Grècia la memòria històrica. És costum que, en arribar a algun monestir i després de la preceptiva ofrena d'un got d'aigua i d'un dolç –gest que no desdii

de la proverbial hospitalitat homèrica—, un monjo expliqui al visitant la història del monestir. En aquest viu relat, amant amb tota mena d'episodis fantàstics que, emperò, res tenen de sobrenatural a ulls de qui els explica (aparicions de la Mare de Déu, miracles d'ampli espectre...), no hi manca mai una al·lusió als pirates que, al llarg de la història, han atacat el monestir sense parar esment en la sacralitat del lloc. Res hi fa que aquests atacs es produïssin fa un munt de segles, ja que són narrats, amb tot luxe de detalls, com si haguessin tingut lloc ahir mateix.

Aquesta vivència tan particular de la pròpia història explica que fa uns deu anys el cantautor escalenc Josep Tero fos foragitat del monestir d'Ivìron quan va manifestar que era català. «Allí hi ha la porta. Fuig d'aquí i no tornis a posar mai més el peu en aquest monestir». Aquestes van ser, en una traducció aproximada al català, les paraules del monjo Iàkovos, que fins aquell moment havia conversat amicalment amb ell sobre els motius de la seva visita a l'Athos. La tarda tocava a la seva fi i, davant la impossibilitat d'arribar a temps a algun altre monestir, Tero, aquella nit, hagué de dormir al ras, amb l'única companyia de la lluna i els llunyans udols dels llops.

Aquesta experiència trasbalsà profundament l'esperit sensible de Josep Tero, que es negava a acceptar que els catalans tinguéssim vedada l'entrada en algun lloc del món únicament pel nostre origen nacional. Des d'aquell moment es plantejà la necessitat de reparar aquell malentès històric a nivell institucional. Assessorat en aquest punt per l'arquitecte grec Fedon Khatzianoníu, que des del seu centre, el KEDAK, s'ocupa des de fa anys de la restauració dels monestirs athonites, plantejà al Govern català la necessitat de restaurar, almenys parcialment, algun monestir com a acte de reparació simbòlica de les malvestats causades en aquell indret pels «pirates catalans», que és el qualificatiu que en l'imaginari col·lectiu athonita es dona sempre als nostres avantpassats. Després d'algunes negatives inicials, aquest seu projecte despertà l'entusiasme del filòleg i poeta Carles Duarte, secretari general del

Placa en grec i en català a l'entrada de la torre del tresor de Vatopedi que dona fe de la contribució del govern de Catalunya a les obres de restauració d'aquest edifici.

La caiguda de Jericó. Miniatura de l'Octateuc de Vatopedi (còdex 602), del segle XIII, procedent del taller imperial de Constantinoble.

El monjo Arsènius, encarregat d'activitats culturals de Vatopedi, mostrant al públic el calze d'or (anomenat Jaspi) regalat al monestir pel dèspota de Mistràs Manuel Cantacuzè Paleòleg.

L'higumen Efrem llegint el seu discurs a la sala d'actes del monestir de Vatopedi.

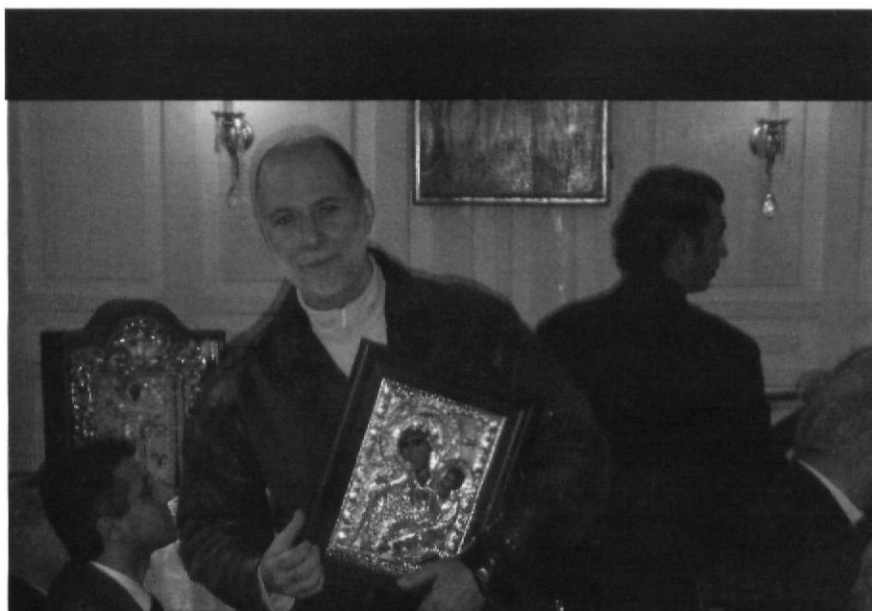

Joaquim Nadal lliurant a l'higumen Efrem, en acabar el seu discurs, una escultura de plata de Sant Jordi.

Departament de la Presidència en el darrer govern de Jordi Pujol, que aconseguí del legislatiu català el compromís de destinar la quantitat de 240.000 euros a la restauració d'algun dels edificis que constitueixen aquests impressionants complexos religiosos que són els monestirs de l'Athos. Després de descartar, per diversos motius, alguns possibles candidats (la Gran Lavra, Kutlumussi...), el monestir que reunia més condicions per ser el beneficiari d'aquesta subvenció va ser el de Vatopedi. Efectivament, diversos motius aconsellaven aquesta elecció: la vinculació de Vatopedi amb Andrònic II Paleòleg, que va ser un dels seus màxims benefactors i, alhora, qui contractà els serveis de la Companyia Catalana l'any 1303, la conservació a la seva biblioteca d'un document rubricat l'any 1456 per Alfons el Magnànim en el qual el monarca català prometia assistir els monjos de Vatopedi que viatgessin pels seus territoris i, sobretot, la felicitat coincidència que entre les obres de restauració més urgents que havia d'afrontar aquell monestir hi figurava la restauració de la torre del tresor, tancada a pany i clau durant segles i en la qual es conservaven algunes de les obres d'art sacre més sublimes del període paleòleg (s. XIII-XV). L'entusiasme de l'higumen del monestir, el pare Efrem, i el de l'encarregat d'activitats culturals del monestir, el monjo Arsènius, va aplanar encara més el camí. Així les coses, l'acord es rubricava a Vatopedi mateix el mes de novembre de 2003, amb el compromís d'enllestir les obres en el termini màxim de dos anys.

La nova expedició catalana: el pas per Salònica i l'arribada a Vatopedi

Les obres de reconstrucció de la torre del tresor —el pis superior d'un antic trull—, en les quals van intervenir, a banda del Govern català, el Govern grec i la Banca Comercial de Grècia, van concloure a final d'estiu de 2005, cosa que permeté programar la seva inauguració solemne per al principi de tardor d'aquell mateix any. El nou Govern català sorgit de les eleccions d'octubre de 2003, lluny de desenten-

Josep Tero, ànima d'aquest projecte de reparació històrica, amb la icona que li va ser lliurada per les autoritats religioses de Vatopedi.

Els assistents a la inauguració de la torre del tresor, al pati del monestir de Vatopedi.

Benedicció final a la sortida del refectori.

dre's d'aquest compromís, l'assumí com a propi, com ho demostra l'alt rang de la delegació oficial, encapçalada pel conseller de Política Territorial i Obres Públiques i portaveu del Govern, Joaquim Nadal, i pel director general de Difusió Corporativa de la Generalitat de Catalunya, el també gironí Jordi Mercader. Completaven la delegació Salvador Bilurbina, cap de comunicació i premsa del Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Josep Tero, i, en qualitat de traductor, qui això signa. Al grup s'hi afegí amb posterioritat Joan Russinyol, reporter de Catalunya Ràdio.

Atesa la ubicació del mont Athos, al dit més septentrional de la península de la Calcídica, es feia necessari pernотar a Salònica, una ciutat de notable interès històric, per bé que allunyada dels recorreguts turístics més típics. El matí del dissabte 8 d'octubre, doncs, es dedicà a la visita dels monuments més representatius de la ciutat de Sant Demetri, com la seva famosa rotonda, l'edifici que construí al principi del segle IV dC l'emperador Galeri a imitació del panteó d'Agripa, la impressionant catedral de Sant Demetri, des de la qual es contempla una esplèndida vista panoràmica de la ciutat, i les muralles de la seva acrópolis, que alberguen les restes d'un edifici de gran valor simbòlic pels tessalonicencs, la presó de Iendí Kulé, immortalitzada en un munt de cançons tradicionals i íntimament unida als afanys de llibertat del poble grec. La visita al petit museu on es conserven alguns records dels presos, com un quadre en què un condemnat a mort representà la llibertat com una dona de pit ufanós i armada amb una metrallera, posà punt final a l'estada a Salònica.

Un dels moments més emotius del viatge a l'Athos el constituí l'arribada a Vatopedi després del preceptiu viatge per mar fins a Kariés, la capital administrativa de la regió. L'intens olor a encens i els cànctics religiosos —units, parafrasejant novament Kavafis, a l'esplendor de les vestidures dels monjos i al ritme greu de cada moviment— es barrejaven amb les paraules de l'higümen Efreim, primer a la porta del monestir i després dins l'església, on l'or de les làmpades i de les icones, en

aquella hora del capvespre, donava un aire màgic i a voltes fantasmagòric a l'escena. Als discursos de benvinguda, pronunciats per l'*higumen* i, en nom del govern grec, pel ministre de Macedònia i de Tràcia, Nikòlaos Tsiartsionis, el seguí el sopar al refectori del monestir, que una acurada restauració ha fet brillar amb llum nova, donant un especial relleu als seus esplèndids frescos i a les seves taules de marbre, que daten del segle XII.

La inauguració de la torre del tresor

L'acte d'inauguració pròpiament dit començà el matí del diumenge dia 9, després d'una cerimònia litúrgica. Els discursos oficials es pronunciaren a la sala de recepcions del monestir, segons un estricte ordre d'intervencions fixat per les autoritats religioses de Vatopedi. L'*higumen* Efrem començà, doncs, la tanda de discursos amb un extens parlament de contingut fonamentalment religiós, on glossà els principis que han de guiar la vida dels monjos (pobresa, puresa i submissió) i la necessitat d'emprendre obres que permetin la reconciliació entre els pobles. En segon lloc parlà el ministre de Macedònia i de Tràcia i, tot seguit, el conseller Nadal, amb sengles discursos, de contingut més institucional, en grec i en català. De tot el que es va dir en aquell acte voldríem destacar les paraules finals de l'*higumen*, segons el qual la restauració, per part del Govern de Catalunya, de la torre del tresor «posa de manifest la gran sensibilitat espiritual, històrica i cultural de la nació que l'ha dut a terme», afirmació que Joaquim Nadal va reblar en declarar que, si bé el dany espiritual és intangible i no es pot reparar mai del tot, el gest del Govern de Catalunya era ple de voluntat i de bon cor, com ho demostrava, a més, l'ofrena, com a penyora d'amistat i fraternitat espiritual, d'una escultura de plata de Sant Jordi, el sant que compartim grecs i catalans. I és que, al cap i a la fi, com va recordar a la delegació catalana en arribar a Vatopedi el monjo Arsènius, si a ulls de Déu mil anys són com un dia, els catalans no havien tardat ni tan

sols un dia a reparar els danys causats pels seus avantpassats.

L'obertura de les dues portes que donen accés a la torre del tresor, que realitzaren conjuntament Joaquim Nadal, el ministre de Macedònia i de Tràcia, i el viceministre d'Economia, Petros Dukas (cadascun amb una clau que obria un dels tres panys), es va veure precedida per un nou acte religiós, el de la benedicció de la creu amb què l'*higumen* obrí la comitiva.

Com hem dit anteriorment, la torre del tresor es troba al capdamunt d'una escala que parteix de l'entrada d'un antic trull, al llindar de la qual una placa de marbre en grec i en català dóna fe de la participació del Govern de Catalunya en les obres de reconstrucció d'aquest edifici, unes obres que, tot i que l'han dotat dels sistemes més moderns per funcionar com a museu, no li han fet perdre el seu aspecte i funcionalitat originals. Un ampli rebedor envoltat de vitrines on s'exposen alguns dels presents oferts al monestir pels seus visitants més il·lustres —com el príncep Carles d'Anglaterra, un dels seus estadants més assiduos— dóna pas a les tres sales amb volta que acullen el tresor pròpiament dit.

De les obres d'art exposades en aquest tresor en destaca una àmplia col·lecció de manuscrits i d'incunables, entre els quals mereix una atenció especial un exemplar de l'*Octateuc* bíblic, del segle XIII, que constitueix el manuscrit número 602 de la biblioteca del monestir. A banda d'una bona mostra d'objectes per a usos litúrgics, com creus, pectorals, casulles i estoles, destaquen els calzes finament treballats —com el conegut amb el nom de Jaspí, per la pedra de què està feta la copa, que fou ofert al monestir pel dèspota de Mistràs Manuel Cantacuzè Paleòleg (1349-1380)— i alguns *epitáfioi* o sudaris que cobreixen els petits altars que es porten en processó a Grècia el vespre de Divendres Sant.

Com no podria ser d'una altra manera tractant-se del museu d'un monestir grec, l'art típicament bizantí de la iconografia hi és també profusament representat, amb mostres de diverses escoles i èpoques. Destaquem només com a botó de mostra una

icona de l'arcàngel Gabriel, del principi del segle XIV, que possiblement formava part d'un iconòstasi, i un esplèndid descens de la creu, del darrer quart del segle XIV, unànimement considerat com un dels millors exemples de la iconografia d'època paleòloga.

Significació de l'acte i projectes de futur

Quan encara és viu en el nostre país el ressò del retorn dels anomenats papers de Salamanca, un retorn llargament anhelat i que reparava un tort històric que es perllongava durant més de mig segle, la restauració, per part del Govern de Catalunya, d'un dels edificis suposadament destruïts pels nostres avantpassats al monestir de Vatopedi posa un cop més de manifest la magnanimitat de la nostra pàtria, que, quan s'escau, sap aprendre dels seus errors i, en lloc d'alimentar la rancúnia, aposta per l'entesa entre els pobles. No deixa de ser, per tant, un motiu d'orgull per a tots els catalans —i aquest és un aspecte que no ha passat desapercebut als mitjans de comunicació grecs— que el nom del nostre país aparegui unit per sempre més a una de les col·leccions d'art bizantí més importants del món.

Però això no és tot. Per voluntat expressa de la comunitat monacal de Vatopedi, la restauració i consegüent inauguració de la torre del tresor no ha de ser un objectiu en si mateix sinó un punt de partida per a molts projectes més que, de ben segur, ajudaran a estrènyer els lligams entre les terres germanes de Grècia i de Catalunya. I el primer d'aquests projectes es materialitzarà, si així ho volen els déus, al principi de la propera tardor, en què, sota els auspicis del monestir de Vatopedi, el cantautor Josep Tero, autèntica ànima d'aquest projecte, interpretarà, acompanyat del cantautor grec Khristos Tsiamulis, un repertori de cançons gregues i catalanes a l'Odeó d'Herodes Àtic d'Atenes. Set segles després, doncs, la nostra llengua tornarà a sonar, com a penyora de pau i de concòrdia, al peu de les velles pedres de l'Acrópolis.